

Розвиток ідентичності прийомної дитини: практика психологічної допомоги

Т. В. Демірджі

ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України, м. Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: bondarenkotanya@ukr.net

Paper received 14.04.2016; Accepted for publication 25.04.2016.

Анотація. Стаття присвячена дослідженню ефективності впровадження різних практичних методів з питань розвитку ідентичності дитини в умовах зростання у прийомній сім'ї. Підтверджено ефективність психологічної допомоги прийомним батькам на шляху розвитку ідентичності дітей, які виховуються в умовах замінного догляду. У систему соціально-психологічної підтримки та супроводження прийомних сімей впроваджено комплекс методів по роботі з прийомною дитиною щодо поєднання минулого досвіду її життя з теперішнім сімейним середовищем, а також структурування життєвих подій для формування цілісного уявлення про себе.

Ключові слова: прийомна дитина, прийомна сім'я, ідентичність, психологічна допомога, розвиток.

Зміст. Питання розвитку та відновлення ідентичності осиротілої дитини в умовах замінного догляду не завжди постає як нагальна та актуальна проблема. Це може бути пов'язано із прагненням дорослих «привласнити» прийнятну в сім'ю дитину та почати спільне життя з «чистого аркуша». Наразі в Україні система замінного догляду реалізується в чотирьох формах: усиновлення, як постійна форма; опіка як форма влаштування дитини в сім'ю родичів, а також прийомна і патронатна сім'я, як тимчасові. Кожна із форм передбачає свою специфіку психологічної та соціальної роботи з питань розвитку ідентичності прийнятої в сім'ю дитини. Так форма усиновлення передбачає повне об'єднання історії дитини та усиновителів, як інтегрованої основи для формування її ідентичності. Всі інші несуть в собі численні конфлікти, які потребують вирішення та узгодження, чому і має слугувати практика психологічної допомоги.

Питання організації соціально-психологічної допомоги прийомним дітям є більш вивченою темою на терені США та Європи, де існує розвинена система замінного сімейного догляду за дітьми, а також передбачена система соціально психологічної підтримки таким сім'ям та дітям. Їх вивченню присвячені праці Д. Бродинського, Дж. Скуллер та ін. [2, 8]. Щодо України, то ці питання залишаються складними для дослідження з причини їх важкої доступності в умовах приватного життя сім'ї та певної таємничості процесу приймання дитини з іншої родини походження. Наявні вітчизняні дослідження переважно лише опосередковано розкривають ці питання як дотичні. Зокрема серед таких можна виділити роботи відчизняних психологів науковців як Г. Бевз [1], Т. Яблонської [7], Н. Лук'яненко [3], Т. Мельничук [4], праці яких стосуються розвитку дітей в сім'ї, в тому числі і прийомній.

Тож метою нашої статі є визначення засобів психологічної роботи з прийомними дітьми задля розвитку та відновлення їхньої ідентичності.

Метами дослідження слугували: аналіз науково дослідницьких джерел, їх узагальнення, порівняння й систематизація а також моделювання; *емпіричні* – включене спостереження, бесіда, експеримент, анкетування; робота з документами соціальної історії прийомних дітей та самозвіти прийомних батьків і соціальних працівників. Під час проведення формуального експерименту застосовувалися методи

активного соціально-психологічного тренінгу, психологічного консультування (індивідуальне/сімейне). Дослідження проводилося на території України та охоплювало прийомних дітей, прийомних батьків, соціальних працівників, які супроводжують сім'ї.

Аналіз науково-практичних надбань вказує, що методами розвитку ідентичності можуть слугувати перш за все створення емоційних зв'язків до батьківських фігур, фактично формування нових прихильностей. Українська дослідниця Т. Яблонська спідтверджує, що корекція особистих властивостей дитини основана на ефектах не прямого впливу, завдяки підвищенню гнучкості та адекватності сприйняття її батьками [7, с.157]. Повертаючись до концепції Е. Еріксона, який зазначав, важливість значущого дорослого, почуття довіри та єдності до нього у перший рік життя, як необхідну умову для подальшого автономного Я, можна побачити даний феномен і у прийомних дітей старшого віку [6]. Наше дослідження показало, що діти у прийомній сім'ї, так само демонструють незалежно від віку, необхідність «з'єднатися» з прийомними батьками у перші декілька років життя. Це викликає деякі непорозуміння, оскільки поведінка дітей у даний період є дещо нав'язливою, вони ніби намагаються злитися з дорослим через фізичний контакт (сильні обійми, сидіння на колінах, бажання спати разом) і поведінку (допомагає, хоче сподобатися тощо). Проте, наскільки важливим є процес набуття автономності для подальшої диференціації ідентичності, так і для прийомної дитини є важливим розуміння неоднакового впливу різних значущих дорослих на її життя. Аналізуючи практичну роботу з прийомними сім'ями, можна спостерігати, що у прийомної дитини відбувається перехід від однієї сімейної системи до іншої. Ці системи, як правило, мають протилежні цінності орієнтири, виховний потенціал, рівень безпеки та стабільності, а також матеріальне забезпечення та можливість задоволення потреб. Саме тому, у прихологічній роботі з прийомними дітьми (вслід за іншими дослідниками цієї сфери знань) ми вбачали доречним одноразово розгортати роботу в двох напрямках: 1) відновлення розвитку ідентичності через відновлення прихильності або створення нових здорових емоційних контактів; 2) відтворення разом з дитиною безперервності важливих життєвих подій та їх структурування.

В ході проведення інтерв'ювання та навчання прийомних батьків, нами були виявлені труднощі, з якими вони зустрічаються, коли говорять з дитиною стосовно її минулого. Як правило ці труднощі пов'язані з неможливістю прийомних батьків інтегрувати травматичні події з життя дитини у історію прийомної сім'ї, проте без цієї інтеграції не можливе і саме прийняття дитини та формування близьких довірливих стосунків. У роботах міжнародного досвіду, присвячених тому, як говорити з дитиною про її минуле [2, с.23-28] автори рекомендують підхід оснований на правдивій інформації, без нав'язливих інтерпретацій та власного ставлення і відповідно до віку дитини.

Аналіз практики, яка здійснювалась в результаті нашого дослідження «Розвиток ідентичності дитини в умовах прийомної сім'ї» показав невірне трактування учасниками заміної опіки необхідності підтримки кривних зв'язків. Виходячи з результатів проведеного дослідження та практичної роботи після влаштування дитини у прийомну сім'ю, для формування ідентичності не так важливий сам фізичний контакт з кривними батьками, як формування уявлення про них і розуміння причин змін у житті прийомної дитини нею. Однією з труднощів з якими стикаються прийомні батьки є деструктивна поведінка дитини після зустрічі з кривними батьками. Феномен парентифікації та трансляція поведінки допомоги, який вони отримали в ситуації прийомної сім'ї. Крім того можливо, що у прийомної дитини підвищується рівень деструкції та хаосу, що призводить до резонансу з прийомними батьками у разі неможливості забезпечити структуру щодо ситуації проживання та розвитку.

Аналіз літературних джерел з практики роботи із історією та досвідом життя прийомних дітей, що є необхідним для розвитку ідентичності у прийомних дітей, надав нам можливість скласти перелік методик для роботи з дитиною. Це такі, як: **книга життя/літопис мого життя; карта життя; сімейний колаж; казки, історії; робота з дзеркалом; програвання минулого за допомогою ляльок; листи, щоденники.** Дані методики увійшли у розроблений та впроваджений нами тренінговий модуль «Процес формування ідентичності у дитини», який є частиною Програми навчання для прийомних батьків та батьків-вихователів з метою підвищення їх виховного потенціалу [5].

Дана програма включає у себе теоретичні та практичні аспекти процесу формування ідентичності у дитини в умовах прийомної сім'ї і стосується наступного: поняття ідентичності та її значення у нашому житті; яким чином історія дитини впливає на відчуття власного «Я»; розвиток ідентичності дитини на кожному з вікових етапів (від народження до підліткового віку); роль прийомних батьків, батьків-вихователів у формуванні, розвитку та збереженні ідентичності прийомної дитини, дитини-вихованця; методики роботи з дітьми, які виховуються у сімейних формах виховання, по розвитку їх ідентичності (сімейний колаж, казка, книга життя, сімейне дерево та інші). Навчання за даною програмою відбувається в різних областях України з періодичністю 1 раз на 2 роки. Безпосереднє проведення навчання нами здійснювалося на базі Київського міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, а також у разі

залучення на Курсах підвищення кваліфікацій для соціальних працівників, працівників громадських організацій, які працюють з дітьми проживаючими у ситуації заміної опіки.

За результатами проведеного нами в рамках дослідження навчання для прийомних батьків, було здійснено експертне інтерв'ювання щодо ефективності запропонованих методик роботи з дитиною по розвитку її ідентичності. Так 86% учасників навчання зазначили, що розповідали дитині про історію її життя, про її про минуле. Із запропонованих на тренінгу методик роботи по розвитку ідентичності 79% батьків використали розмова з дитиною на основі фактів отриманих з документів, 34 % використали методику «Книга життя», 25 % використали методику «Сімейний колаж», казки та історії, як засіб говорити з дитиною про її влаштування в заміну сім'ю, використали 43% батьків, програвання минулого за допомогою ляльок – 13%. Прийомні батьки відмітили позитивні зміни у їх взаємостосунках з дитиною, так наприклад «*діти стали відкритіші*», «*з'явилось більше довіри між нами*», «*все ніби розташувалося згідно своїх місць – хто є хто*», «*діти почали більше довіряти та брати участь у житті сім'ї*». Стосовно змін у самій прийомної дитини батьки зазначають наступні зміни у поведінці та розвитку: «*дитина більш спокійно говорить про минуле*», «*став більш спокійний, хоче більше бути з нами*», «*задає багато питань стосовно майбутнього, планує його*», «*враження наче в дитини впав тягар з плечей*», «*дитині легше знов проговорити моменти, які її тривожать*», «*змінився зовні, виріс, плечі розпрямив*».

Проведені нами навчальні модулі для соціальних працівників та психологів, які безпосередньо здійснюють соціальний супровід прийомних сімей теж мали позитивний результат. Спеціалісти отримали інформацію щодо роботи з прийомними батьками стосовно можливості говорити з дитиною про її минуле, а також рекомендації щодо планування індивідуальної роботи з дитиною, як видення окремого випадку. Важливими наробками дослідження стало розуміння необхідності прояснення для спеціалістів форм можливих контактів з кривними родичами прийомної дитини. Так як раніше спеціалісти наголошували на необхідності таких контактів, як на праві дитини знати своє коріння, проте ними не було здійснено оцінку ризиків та ресурсів даного спілкування. Необхідність попереднього проведення такої оцінки та планування даних зустрічей, або переведення цих контактів у режим телефонного спілкування або листування також підтвердили як результати нашого дослідження так і практичний досвід. Більш того, дослідження підтвердило, що для прийомних дітей характерно сприймати як значущого саме того доброго, який турбується про них у даний час, тобто прийомних батьків. А право прийомної дитини на збереження своєї ідентичності можна реалізувати за допомогою інформування її стосовно деяких важливих фактів її життя чи позитивних прикладів з історії її кривного роду.

Отримані у ході дослідження результати та впроваджені методики роботи стануть у нагоді як науковцям так і практикам, які займаються питаннями

вивчення розвитку дітей у різних формах замінного догляду (усиновлення, патронатна та прийомна сім'я), в тому числі стосовно питань розвитку їх ідентичності.

Висновки. Теоретичні підходи до розвитку ідентичності прийомної дитини засвідчують важливі поєднання у роботі з дитиною двох напрямів – індивідуального (робота з дитиною) і системного (робота з сім'єю, як із системою). Більшість міжнародних та відчизняних науковців зазначають про необхідність відновлення розвитку ідентичності через відновлення прихильності або створення нових емоційно значущих контактів у прийомних дітей та відтворення і структурування разом з дитиною безперервості

важливих життєвих подій з можливістю їх рефлексії.

Прийомні батьки є як інтегруючою фігурою, яка транслює прийомній дитині її образ. Розроблений в результаті дослідження тренінг для прийомних батьків дозволяє як і самим батькам, так і спеціалістам з соціального супроводу сім'ї враховувати у роботі з дитиною особливості механізмів її розвитку, мінімізувати вплив міфів та страхів, пов'язаних з родиною походження дитини на уявлення батьків про саму дитину, а також використовувати ефективні інструменти роботи з дітьми щодо збереження та розвитку їх ідентичності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевз Г. Приймна сім'я: соціально-психологічні виміри : монографія / Г. Бевз. — К. : Слово, 2010. — 352 с.
2. Кифер Б. Как рассказать правду усыновленному или приемному ребенку. Как помочь ребенку осознать свое прошлое / Б. Кифер, Дж. Скулер ; пер. на рус. В. Прохожего. — К. : Феникс, 2009. — 270 с.
3. Лук'яненко Н. М. Гармонійне виховання дитини у прийомній сім'ї / Н. М. Лук'яненко // Актуальні проблеми психології. - 2010. - Т. 1, Вип. 27. - С. 131-137
4. Мельничук Т. І. Ставлення батьків та дітей у сім'ях усиновителів/удочерителів до «таємниці» некретного походження прийнятої в сім'ю дитини. / Т. І. Мельничук // Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка, Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред.: С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. — Вип. 25 —
5. Кам'янець-Подільський : Аксиома, 2014. — С. 255–267.
5. Підвищення виховного потенціалу прийомних батьків та батьків-вихователів: навчально-методичний посібник / Авт. кол.: Бондаренко Т.В., Гришко А.А., Журавель Т.В., Зверева І.Д. та ін. / За заг. ред. І.Д. Зверєвої – К.: “Версо 04”, 2011 – 672 с., http://www.unicef.org/ukraine/ukr/parents_manual.pdf
6. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. Пер. с англ. / Общ. ред. и предисл. А. В. Толстых. – М.: Издательская группа «Прогресс», 1996. – 344 с.
7. Яблонська Т.М., Розвиток ідентичності дитини в системі сімейних взаємин: монографія. / Т.М. Яблонська // Суми, 2013. – 144 с.
8. D. Brodzinsky, M Schechter “The Psychology of Adoption”, 1993, 416 p.

REFERENCES

1. Halyna Bevz “Foster family institute: social and psychological dimensions. Monograph”, Kyiv, 2010, P.352;
2. Kifer B. Как рассказат' pravdu usynovlennomu ili priemnomu rebenku. Как помочь' rebenku osoznat' svoe proshloe / B. Kifer, D. Skuler ; per. na rus. V. Prohozhego. — K. : Feniks, 2009. — 270 s.
3. Luk'janenko N. M. Garmonijne vyhovannja dytyny u pryjomnij sim'i' / N. M. Luk'janenko // Aktual'ni problemy psyhologii'. - 2010. - T. 1, Vyp. 27. - S. 131-137
4. Mel'nichuk T. I. Stavlennja bat'kiv ta ditej u sim'jah usynovytyliv/udocheryteliv do «tajemnyci» nekrevnogo pohodzhennja pryjnjatoi' v sim'ju dytyny. / T. I. Mel'nichuk // Problemy suchasnoi' psyhologii' : zb. nauk. pr. Kam'janec'-Podil's'kogo nac. un-tu im. Ivana Ogijenka, In-tu psyhologii' imeni G. S. Kostjuky NAPN Ukraïny / za red.: S. D. Maksymenka, L. A. Onufrijevoi'. — Vyp. 25 —
5. Kam'janec'-Podil's'kij : Aksioma, 2014. — S. 255–267.
5. Pidvyshhennja vyhovnogo potencijalu pryjomnyh bat'kiv ta bat'kiv-vyovateliv: navchal'no-metodychnyj posibnyk / Avt. kol.: Bondarenko T.V., Gryshko A.A., Zhuravel' T.V., Zverjeva I.D. ta in. / Za zag. red. I.D. Zverjevoi' – K.: “Verso 04”, 2011 – 672 s., http://www.unicef.org/ukraine/ukr/parents_manual.pdf
6. Erik Erikson “Identity and the life cycle”, New York: International Universities Press, 1959., P.171;
7. Jablons'ka T.M., Rozvytok identychnosti dytyny v systemi simejnyh vzajemyn: monografija. / T.M. Jablons'ka // Sumy, 2013. – 144 s.
8. D. Brodzinsky, M Schechter “The Psychology of Adoption”, 1993, 416 p.

The development of the identity of a foster child: practice of psychological support Demirci T.

Abstract. The article investigates the effectiveness of implementation of various practical methods on the child's identity in terms of growth in foster care. The effectiveness of psychological help to foster parents in the development of the identity of children living in conditions of replacement care has been confirmed. The system of social and psychological support and foster families guidance is amended by a set of methods on work with foster child on a combination of past experience of child's life with the current family environment and life events structured to form a holistic view of themselves.

Keywords: foster child, foster family, identity, psychological support, development.

Развитие идентичности приемного ребёнка: практика психологической помощи Т. В. Демирджи

Аннотация. Статья посвящена исследованию эффективности внедрения разных практических методов по вопросам развития идентичности ребенка в условиях взросления в приёмной семье. Подтверждено эффективность психологической помощи приёмным родителям на пути развития идентичности детей, которые воспитываются в условиях замещающей заботы. В системе социально-психологической поддержки и сопровождения приёмных семей внедрено комплекс методов по работе с приёмным ребенком, что касается объединения прошлого опыта его жизни с настоящей семейной средой проживания, а также структурирования жизненных событий для формирования целостного представления о себе.

Ключевые слова: приёмный ребёнок, приёмная семья, идентичность, психологическая помощь, развитие.